

УДК 340.130

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАДІЙ ЛОГІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ У ПРОЦЕСУАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Д. В. Слинко,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
факультету підготовки фахівців
для підрозділів слідства та дізнання,
Харківський національний
університет внутрішніх справ*

Анотація: Статтю присвячено проблемам теорії юридичного процесу, дослідженню стадій логічної послідовності в процесуальній діяльності органів внутрішніх справ. На підставі теоретичного аналізу юридичної літератури, нормативно-правового матеріалу, узагальнення юридичної практики розглянуто зміст цих стадій, запропоновано визначення стадії логічної послідовності в процесуальній діяльності ОВС.

Ключові слова: юридичний процес, процесуальна діяльність, стадії процесуальної діяльності, органи внутрішніх справ, стадії логічної послідовності, стадії функціонального призначення, правова кваліфікація.

Аннотация: Статья посвящена проблемам теории юридического процесса, исследованию стадий логической последовательности в деятельности органов внутренних дел. На основе теоретического анализа юридической литературы, нормативно-правового материала, обобщения юридической практики рассмотрено содержание этих стадий, предложено определение стадии логической последовательности в процессуальной деятельности ОВД.

Ключевые слова: юридический процесс, процессуальная деятельность, стадии процессуальной деятельности, органы внутренних дел, стадии логической последовательности, стадии функционального назначения, правовая квалификация.

Summary: This paper deals with the problems of the theory of the legal process, the study of the logical sequence of stages in the internal affairs bodies. Based on the theoretical analysis of law books, regulatory and legal material, collation of legal practice examined the contents of these stages, the proposed definition of a logical step in the procedural activity of ATS.

Key words: legal process, procedural activity, stage of procedural activities, internal affairs bodies, the stage of a logical sequence, the stages of functional purpose, the legal qualifications.

Під час дослідження просторово-динамічних характеристик процесуальних стадій у діяльності органів внутрішніх справ (далі – ОВС) перш за все необхідно звернути увагу на загальнологічну характеристику процесуальних дій та функціональний прояв процесуальної діяльності. Розподіл стадій юридичного процесу в діяльності ОВС на стадії логічної послідовності та стадії функціонального призначення дозволяє не лише встановити різновиди стадій, але й визначити єдині засади уявлення про стадії у процесуальній діяльності ОВС.

Виділення стадій логічного характеру в юридичному процесі базується головним чином на логічній послідовності здійснення певних операцій при реалізації норм права у формі їх застосування. Таке виділення дозволяє краще прослідкувати діяльність органів держави та посадових осіб по застосуванню права, а також

вдосконалювати її, підвищувати ефективність [1, с. 130, 187].

Це питання вже тривалий час є предметом наукового пошуку для вчених-теоретиків, які з різних позицій обґрунтовують поняття стадій застосування права, їх послідовність, чисельність, враховуючи при цьому їхні прояви в різних галузях права [1, с. 160-161].

Деякі автори всі правозастосовні операції згруповують у три загальні стадії: 1) встановлення фактичних обставин справи, куди відносять операції, пов'язані з аналізом фактичних даних, з доказуванням їх повноти та достовірності; 2) вибір та аналіз норм, де операції пов'язані з дослідженням юридичних норм, встановленням їх юридичної сили і т.д.; 3) вирішення справи, виражене в акті застосування права [2, с. 330].

Деякі інші підхід застосовують дослідники, які виділяють такі стадії: 1) аналіз фактичних обставин справи; 2) вибір (пошук) відповідних правових норм; 3) перевірка відповідності тексту юридичного джерела, що містить потрібні норми, і встановлення його

юридичної сили; 4) засвоєння смислу та змісту норм; 5) їх тлумачення; 6) прийняття рішення та видання акту, що закріплює це рішення [3, с. 9].

Має свою специфіку і точка зору, згідно з якою логічні стадії включають в себе крім встановлення обставин справи, вибору та аналізу норм права, прийняття рішення, ще й здійснення фактичних дій по забезпеченню виданого акту [4, с. 223].

Слід погодитися з позицією В. Горшенєва, який вважає, що перевагу слід віддати першій конструкції, автори якої досить аргументовано і послідовно охоплюють усі боки реалізації правової норми – починаючи від встановлення обставин справи і закінчуючи вирішенням її по суті [5, с. 131].

Такий різнобіг підходів до дослідження стадій логічної послідовності пояснюється тим, що окремі стадії не завжди виділяються і відокремлюються досить чітко. На практиці послідовність здійснення операцій прослідковується лише в свідомості особи правозастосовувача, і зовні, як правило, не виражається. Однак головне, що є стабільним елементом процесу це стадії і їх дослідженню необхідно приділяти прискіпливу увагу, оскільки ігнорування хоча б однієї з них може призвести до помилок у вирішенні юридичних справ, і відповідно до порушення режиму законності.

До стадій логічної послідовності в процесуальній діяльності органів внутрішніх справ, слід віднести: 1) встановлення фактичних обставин справи; 2) вибір та аналіз норми права; 3) вирішення юридичної справи, відображене в акті застосування права.

Діяльність органів внутрішніх справ та посадових осіб ОВС зі встановлення фактичних обставин юридичної справи представляє собою складний комплексний процес пізнання, який здійснюється за допомогою таких операцій як виявлення, розкриття та пізнання фактів, що мають правове значення і дійсно відбулися. Сюди також потрібно віднести й операції, пов'язані з підтвердженням, доказуванням та закріпленням результатів цього пізнання. Отже, до завдання пізнання, яке здійснюється правозастосовувачем, тобто органом внутрішніх справ чи посадовою особою ОВС, входить не вивчення чи побудова загальних наукових закономірностей, не виведення абсолютних істин, а лише встановлення, пізнання конкретної події, що відбулася в минулому.

З вивченням фактичних обставин встановлюються як юридично незначущі, так і ті конкретні ознаки, що підпадають під опис норми права, яку потрібно застосовувати. Виділення юридично значущих фактів, таким чином, здійснюється під час цього процесу

зіставлення фактичних обставин з нормою права.

Дослідження фактичних обставин юридичних справ, що представляють собою особливу форму процесу пізнання, відбувається як логічний перехід від знаного до незнаного, від певного знання до нового, більш високого знання. Але на відміну від наукового пізнання воно має певну специфіку, а це означає, що існують певні особливості в його логічному боці у порівнянні з логікою наукового пізнання [6, с. 79].

Оскільки логічні форми виступають відображенням об'єктивної дійсності, то використання в процесі дослідження юридично значущих фактів має відповідати характеру відповідних правових відносин.

Таким чином, пізнання юридично значущих фактів має просторово-часові межі, що визначаються правом. Більше того, пізнавальна діяльність правозастосовуючого органу внутрішніх справ, посадової особи ОВС, обмежена законодавством за допомогою процесуальних норм. Враховуючи логічні закони, процесуальне законодавство спрямовує діяльність органів внутрішніх справ та посадових осіб ОВС на встановлення об'єктивної істини, допускає здійснення не всіх, а лише певних операцій та потребує їх відповідного оформлення. Все це є свідомством того, що встановлення і дослідження фактичних обставин відбувається не лише за законами і правилами логіки, але й відповідно до нормативних приписів, у процесуальних формах [5, с. 132-133].

Процес встановлення і дослідження фактичних обставин веде до застосування таких логічних прийомів мислення як порівняння, аналіз, синтез, гіпотеза, різні види дедуктивних умовиводів, аналогія, індукція та ін. Усі ці прийоми використовуються в процесі переходу до невідомого не як ізольовані фігури, а діалектично пов'язані форми, забезпечуючи тим самим поглиблення знань, перехід від знання можливого до знання достовірного [7, с. 224].

Особливе місце в розумовій діяльності посідає цілеспрямованість, під якою розуміють установку на вирішення певного завдання – обґрунтоване дослідження фактичних обставин, що відображають реальну дійсність. Встановлення об'єктивної істини є головним принципом процесуальної діяльності, основою якого служить закон матеріалістичної діалектики про пізнання світу, який означає, що пізнання дійсності у межах відносності – безпосередній обов'язок правозастосовувача, що не залежить від волі сторін [8, с. 94].

Одним з найважливіших моментів встановлення фактичних обставин справи є

ототожнення, логічну структуру якого складає визначення повної ідентифікації між фактом, що відбувся у минулому і тим, що встановив правозастосовувач. В ототожненні як логічній дії особливо велике значення мають основні закони логічного мислення, передусім – закони тотожності.

Керуючись відомостями про обставини справи, правозастосовувач, тобто орган внутрішніх справ чи посадова особа ОВС здійснює правову кваліфікацію встановлених обставин. Факти створюють велике посилення, норма права, яку можуть застосувати, – мале посилення, а висновок вказує, що по відношенню до встановлених фактів потрібно застосовувати певну норму, або ж стверджує протилежне. І це дійсно так, адже цілком дослідження фактичних обставин є не лише їх встановлення, але й створення відповідних передумов для успішного вирішення конкретної юридичної справи, тобто між конкретними фактами повинен існувати певний взаємозв'язок з нормою права, яку можуть застосувати, на основі якої цей факт має бути вирішений [5, с. 133-134].

Правова норма дозволяє правильно і законно вирішити ситуацію, що склалася, а встановлення фактичних обставин цієї ситуації – більш детально вивчити норму, що застосовується. Застосування правових норм до життєвих обставин, враховуючи взаємне проникнення норми права і дослідження встановлених фактичних обставин, які потрібно вирішити, дає можливість більш повно зрозуміти значення окремих правових норм, забезпечує належне дослідження фактичного складу, його кваліфікацію і вирішення справи по суті [9, с. 23]. Якщо ж фактичні обставини досліджуються без звернення до норми права, що підлягає застосуванню, встановити їх юридичну природу дуже складно. Юридична значущість фактичних обставин залежить від їх відповідності нормі права, яка визначає юридичну значущість вчинків та дій суб'єктів.

Таким чином, у межах розглянутої стадії компетентні органи чи посадові особи здійснюють встановлення юридичної основи справи. Цю стадію складають дії, пов'язані з самими нормами, що підлягають застосуванню, – знаходження точного тексту нормативного акту, перевірка його юридичної сили, тлумачення акту та ін. [10, с. 47, 63].

Вибір норми права безпосередньо пов'язаний з правовою кваліфікацією і спрямований на вирішення завдання: чи розповсюджується віднайдена норма на цей випадок і чи підпадають конкретні факти під її дію? Слід відзначити, що межі діяльності з вибору норм закону визначаються нормами

матеріального права, а дослідження фактичних обставин справи – процесуального. Отже, діяльність, пов'язана з юридичною кваліфікацією, виникає у точці зіткнення з нормами матеріального та процесуального права. Правова кваліфікація на цій стадії носить попередній характер, тому що вибір норми у кожному окремому випадку не може бути абсолютно правильним, а це передбачає можливість заміни одних норм іншими. Якщо правозастосовувач впевнений, що обрана ним норма відповідає досліджуваному фактичному обставинам, він зобов'язаний перевірити її справжність та правильність. Це заключається у встановленні юридичної сили правової норми, у впевненості правозастосовувача у тому, що правова норма за своїм текстом відповідає оригіналу, встановленню правомірності нормативного акту. Встановлюється дія норми у часі, просторі, по колу осіб [1, с. 164-165].

На цій стадії важливо не лише з'ясувати істинну волю законодавця, що відображена в нормативному акті, але й зрозуміти смисл правової норми, що значною мірою допомагає правильній кваліфікації конкретного випадку, встановленню безумовного зв'язку між нормою і фактичною основою. Воля законодавця пізнається також у процесі тлумачення того нормативного акту, що застосовується. При цьому необхідно виходити з того, що «тлумачення є встановленням смислу, що об'єктивно відображений у словесній формулі нормативного акту. Головним об'єктом тлумачення є сам текст нормативного акту, але за цим потрібно бачити загальнонародну волю, його матеріальну обумовленість» [11, с. 21].

Грунтуючись на аналізі співвідношення тлумачення та застосування як матеріального, так і процесуального права, можна зробити висновок про те, що тлумачення не лише передуює їх застосуванню, але й супроводжує їх застосування [1, с. 165]. Адже перш ніж діяти відповідно до приписів правової норми, тобто перш ніж її застосувати, слід зрозуміти суть цієї норми, засвоїти її соціально-політичний і юридичний зміст, що означає – розтлумачити її. Процес тлумачення пронизує всю стадію вибору норми права та юридичної кваліфікації. Більше того, по мірі застосування правової норми не виключено можливості зміни в її тлумаченні у випадку, якщо дане тлумачення визнається неправильним, замінюється іншим чи видозмінюється [12, с. 64]. Тим самим тлумачення правових норм служить і передумовою і умовою їх застосування.

Основною з логічних стадій в процесуальній діяльності органів внутрішніх справ є стадія прийняття рішення та документальне його оформлення. Дослідження фактичних обставин

справи, вибір та аналіз правових норм відносно неї носять підготовчий характер, тому що отримані на цих двох стадіях дані слугують її фактичною та юридичною основою. Головним завданням цієї стадії є розробка рішення, в якому відображено мету норми права. Тому теоретична конструкція стадії прийняття рішення передусім передбачає її відповідність юридичним процесуальним нормам [13, с. 11].

Стадія, пов'язана з розробкою рішення, має досить складну структуру. Складовими елементами цієї стадії є розумові операції, пов'язані з усвідомленням ситуації, що виникла і встановленням доцільності її вирішення; кінцевим розв'язанням питання про розповсюдження норм права на зазначені відносини і кінцевою юридичною кваліфікацією; розробкою самого варіанту рішення; документальним оформленням рішення в індивідуально-конкретних актах-документах; доведення рішення до відома зацікавлених осіб та організацій. Усі ці операції відрізняються одна від одної, але в своїй сукупності складають єдину стадію логічного характеру – стадію прийняття рішення.

Дії, пов'язані з розробкою рішення, передбачають обговорення різноманітних варіантів та підготовку проектів. У цей час розв'язуються питання щодо достатності та достовірності зібраної інформації про фактичні дані, перевіряється кінцева кваліфікація фактичного складу.

Важливе місце в розробці рішення посідає моделювання. Розробка рішення передбачає викладення в ньому матеріалів у суворо встановленій послідовності. За своїм основним призначенням моделювання передбачає встановлення варіантів мети, засобів, порядку використання цих засобів для досягнення цієї мети.

Важливий момент стадії прийняття рішення – документальне його оформлення в офіційному акті-документі. У ньому закріплюється останній обраний варіант рішення. Сутність оформлення рішення полягає в тому, що йому надають форму акту, який має офіційні атрибути – місце і дату видання, назву, відповідні підписи та інші реквізити [5, с. 136-137].

У механізмі прийняття рішення належне місце посідає поведінка та властивості осіб, що виконують процесуальні функції. Особливу увагу слід звернути на детермінованість рішення, з одного боку – об'єктивними, правовими, соціально-психологічними умовами діяльності, з іншого – індивідуальними якостями особи, що приймає рішення [13, с. 9], такими як високий професіоналізм, загальна та спеціальна освіта, досвід роботи, правова

культура, створення сприятливої атмосфери, ставлення до права та правозастосовної діяльності.

Слід врахувати, що всі розумові операції у процесі вирішення юридичної справи обов'язково спрямовані на усвідомлення самого факту, потім спрямовуються до норми, а далі знову повертаються до факту і лише після встановлення тотожності між нормою права і фактом моделюються та формалізуються у відповідному рішенні [5, с. 132].

Отже, можна запропонувати визначення стадії логічної послідовності в процесуальній діяльності органів внутрішніх справ як відносно замкнутої самостійної системи розумових операцій, що протікає у часі і спрямована на досягнення конкретного правового результату.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горшенев В. М., Шахов И. Б. Контроль как правовая форма деятельности [Текст] : монография / В. М. Горшенев, И. Б. Шахов. – М., 1987. – 176 с.
2. Алексеев С. С. Общая теория права [Текст] / С. С. Алексеев. – В 2-х т. Т. 1. – М., 1981. – 360 с.
3. Александров Н. Г. Применение норм советского социалистического права. Лекция, прочитанная на юридическом факультете МГУ [Текст] : лекция / Н. Г. Александров. – М. : Изд-во МГУ, 1958. – 40 с.
4. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм [Текст] : монография / П. Е. Недбайло. – М., 1960 – 511 с.
5. Теория юридического процесса [Текст] : монография / В. М. Горшенев. – Х. : 1985. – 192 с.
6. Дюрягин И. Я. Применение норм советского права. Теоретические вопросы [Текст] : монография / И. Я. Дюрягин. – Свердловск, 1973. – 248 с.
7. Старченко А. А. Логика в судебном исследовании [Текст] : монография / А. А. Старченко. – М. : Госюриздат, 1958. – 235 с.
8. Дюрягин И. Я. Право и управление [Текст] : монография / И. Я. Дюрягин. – М. : Юрид. лит., 1981. – 168 с.
9. Бро Ю. Н. Проблемы применения советского права [Текст] : монография / Ю. Н. Бро. – Иркутск, 1980. – 127 с.
10. Лазарев В. В. Применение советского права [Текст] : монография / В. В. Лазарев. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1972. – 200 с.
11. Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР [Текст] : монография / А. С. Пиголкин. – М., 1962. – 166 с.
12. Элькинд П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права [Текст] : монография / П. С. Элькинд. – М. : Юрид. лит., 1967. – 192 с.
13. Колотов Н. Г. Принятие решения как стадия процесса применения норм права [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: (12.00.01) / Н. Г. Колотов. – Свердловск, 1980. – 20 с.